

SIPOS PÉTER

Az Egyesült Államok, a NATO és az 1968-as csehszlovákiai szovjet intervenció

Lyndon B. Johnson, az Egyesült Államok elnöke 1968. szeptember 10-én, alig több, mint három héttel a történetek után, egy jótékonysági rendezvényen Csehszlovákia megszállását „kellemetlen bal eset”-nek minősítette az enyhülés útján.¹ Az agresszív szovjet lépést hasonlóan devalváló megjegyzést tett Michel Debré francia külügyminiszter, aki szerint az intervenció csupán „a detente egy kitérőjé”-nek tekinthető.²

Aligha képzelhető el, hogy akár az 1956-os magyarországi fegyveres beavatkozás, akár az 1961-es falépítési krízis, avagy az 1962-es kubai rakétaválság felett ily könnyed módon napirendre tértek volna vezető nyugati államférfiak.

A csehszlovákiai intervenció azonban teljesen más világpolitikai körülmények között zajlott le. Jóllehet szintén feszültséget gerjesztett, a nemzetközi stabilitást mégis jóval csekélyebb intenzitással és rövidebb időtartamra dülta fel, mint az említett események. A kubai rakétaválság napjaiban, 1962. október 22–28. között az Egyesült Államok és a Szovjetunió közel került a nukleáris háborúhoz. A katasztrófát éppen hogy sikerült elkerülni, de a veszélyhelyzetből mindkét fél messzemenő következtetéseket vont le. Mind Washington, mind Moszkva szükségesnek tartotta, hogy lépéseket tegyen egy nukleáris háború véletlen vagy tévedés okozta kirobbanásának elkerülése végett. Ezért 1963-ban a Fehér Ház és a Kreml között üzembe helyeztek egy közvetlen kommunikációs vonalat, az ún. „forró drótot”. Ugyancsak fontosnak tartottak legalább valamilyen kezdeti megállapodást a nukleáris kísérletek korlátozásáról. 1963-ban a Szovjetunió, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia megegyeztek abban, hogy beszüntetik a légköri robbantásokat és csak földalatti nukleáris teszteknek végeznek.

A „forró drót” és a kísérletek korlátozása azonban korántsem jelentette a fegyverkezési verseny megszűnését. Mindkét fél folytatta nukleáris programját. Sőt, a Szovjetunió, megelőzendő az 1962. októberi kényszerű és megalázó visszavonulást megismétlődését, eszkalálta erőfeszítéseit, hogy kiegyenlítse az amerikai fölényt a hordozóeszközök tekintetében.

1 *Wilfried Loth*: Helsinki, 1. August 1975. Entspannung und Abrüstung. München, 1998. 131.

2 *John G. McGinn*: NATO in the Aftermath of the 1968 Invasion of Czechoslovakia. In: A History of NATO – The First Fifty Years. 2. Ed. by Gustav Schmidt. Houndmills–New York, 2001. 206.

A *State Department* 1967 decemberében áttekintette az Egyesült Államok és a Szovjetunió stratégiai viszonyának változásait. A feljegyzés megállapítása szerint „az utóbbi három évben a szovjetek jelentősen növelték azon képességüket, hogy egy nukleáris konfrontációban károkat okozzanak az Egyesült Államoknak [...] Egy második csapásban ma kétszer–négyeszer súlyosabb veszteségeket idézhetnek elő, mint 1965 elején. (A becslés szerint 80–100 millió halálos áldozat 25–35 millió helyett.) [...] A Szovjetunió 1968-ban vagy 1969-ben felülmúl majd bennünket az interkontinentális megatonnakapacitás tekintetében [...] A szovjetek fokozatosan kiterjesztik hagyományos katonai erőik hatósugarát is. A növekvő akciórádiust bizonyítja mind nagyobb világméretű haditengerészeti tevékenységük, különösen a Földközi-tenger térségében, valamint tengeri és légi szállítási kapacitásuk bővítése és korszerűsítése.”³

A felgyorsult szovjet fegyverkezés és az amerikai lépéstartás, illetve fölény megőrzése bizonyos hordozóeszközök (tengeralattjárók és bombázók) tekintetében létrehozta a „kölcsonösen biztosított megsemmisítés” (*Mutnal Assured Destruction*, MAD) jelenségét. A MAD-szindróma keretei között a szovjet–amerikai stratégiai egyensúly arra épült, hogy mindkét fél olyan hatalmas és sokoldalú nukleáris arzenállal rendelkezzen, amely képessé teszi megtorló második csapásra még a nukleáris első csapás elszenvedése után is. Ily módon biztosítottnak tűnt: egyik fél sem kockáztatja meg, hogy elsőként alkalmazzon nukleáris harc eszközt. Ahogyan mindkét oldalon egyre több és mind pusztítóbb atomfegyvert és hordozóeszközt halmoztak fel, úgy vált a nukleáris háború – tekintettel a következményekre – hovatovább elképzelhetetlenné. Viszont annál inkább kialakulóban volt a szovjet–amerikai implicit egyetértés a nukleáris fegyverkezés ellenőrzésében, korlátozásában, és az atomklub bővülésének lehető megakadályozásában.

A légköri kísérletek beszüntetéséről szóló egyezményt követően mind a szovjet, mind az amerikai vezetés arra törekedett, hogy további, még kiterjedtebb hatályú megállapodásokat kössön. Tekintettel a csillagászati költségekre, mindkét fél számára fontosnak bizonyult, hogy lassítsák a fegyverkezési verseny ütemét, és korlátozzák a stratégiai támadó és védelmi fegyverzet fejlődését. Ez a közös érdekelttség vált az 1960-as években a szovjet–amerikai kapcsolatok meghatározó tényezőjévé, amelyhez képest minden egyéb nemzetközi konfliktus, így a vietnami háború, a közel-keleti ellentét, vagy akár a csehszlovákiai intervenció (ezekre más összefüggésben még visszatérünk) másodlagosnak, periférikusnak számított, és késleltette, de nem akadályozta meg újabb fegyverzetkorlátozási egyezmények megkötését.

A konvergens érdekek érvényesítéséhez azonban a külpolitikai praxisban hosszadalmas és rögzös, mindkét részről elhelyezett csapdákkal és buktatókkal nehezített út vezetett. Az első kapcsolatfelvételt az 1964 novemberében elsöpörő fölényrel újjáavasztott Johnson és az 1964 októbere, Hruscsov bukása óta a

3 URL: <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonb/XIV/1404.html> (258).

hatalmat gyakorló pártvezetés erős emberei, L. I. Brezsnyev első titkár és A. N. Koszigin miniszterelnök között 1965 elején került sor.

Johnson 1965. január 4-én szokásos év eleji elnöki üzenetében kifejezte reményét, hogy az új szovjet vezetők látogatást tesznek az Egyesült Államokban. Mc. G. Bundy nemzetbiztonsági tanácsadó biztosította A. F. Dobrinyin szovjet nagykövetet, hogy az elnök komolyan veszi a csúcstalálkozó gondolatát, sőt, arra is hajlandó, hogy elfogadjon egy meghívást a Szovjetunióba.⁴

Az elnök 1965. január 14-én a szovjet kormánynak küldött üzenetében kifejtette, hogy mielőbb egyezményt kell kötni a nukleáris fegyverek további terjedésének megakadályozása érdekében, s kifejezte azon reményét is, hogy további lépésekre kerül sor a kétoldalú kapcsolatok fejlesztése végett. Ismételten hangsúlyozta, hogy fontosnak tartja a szovjet vezetők látogatását az Egyesült Államokban.⁵ Mintegy válaszként A. A. Gromiko szovjet külügyminiszter közölte a moszkvai amerikai nagykövettel, hogy „a szovjet kormány kedvezően fogadta az elnök kijelentéseit a kétoldalú viszony javításának kívánatos voltáról és kész arra, hogy csúcstalálkozó szintjén alapozza meg a kapcsolatokat”.⁶ Dobrinyin január 16-án közölte a *State Department*-ben, hogy „kormányára szerint Johnson útja a Szovjetunióban a békének és a két ország jó viszonyának érdekében állana, és természetesen kölcsönös látogatásról lenne szó”.⁷ (Előrebocsátjuk, hogy Johnson elnökségének egész hátralévő idejében napirenden maradt a csúcstalálkozó ügye, amire még visszatérünk.)

Az optimista hangulatban indult kapcsolatfelvételt Johnson és a Brezsnyev–Koszigin vezetés között azonban a kölcsönös és ismételt barátságos üzenetek ellenére beárnyékolta az Egyesült Államok katonai intervenciója Vietnamban. Az amerikai légierő február elején – éppen Koszigin hanoi tartózkodása idején – támadást intézett észak-vietnami célpontok ellen. Március elején megkezdődött a *Rolling Thunder* („Gördülő Mennydörgés”) fedőnevű nagyszabású bombázó hadművelet, majd Dél-Vietnamban partra szálltak az első tengerészgyalogos egységek. Johnson nyilvánvalóan gyors győzelemben – és így korlátozott háborúban – bízott, s csak lépésről lépésre derült ki, hogy az Egyesült Államok egy olyan ingoványba sodródott, ahonnan nem lehetett egykönnyen kivezető utat találni.

A szovjet vezetés nyomában több nyilatkozatban fejezte ki felháborodását az amerikai katonai lépések miatt. Dobrinyin február 9-én szóbeli jegyzékben közölte, hogy kormánya véleménye szerint „nyilvánvaló ellentmondás van a kapcsolatok javítását szolgáló találkozások lehetőségét hangoztató amerikai kijelentések és a Vietnamban végrehajtott akciók között”.⁸ Egy amerikai diplomata értesülése szerint Brezsnyev kifejtette Indira Gandhi (ez időben) indiai tájékoz-

4 URL: <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/XIV/1311.html> (85.)

5 Uo.

6 Uo.

7 Uo.

8 URL: <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/XIV/1313.html> (91.)

tatási miniszternek, hogy a vietnami kérdés „elválaszthatatlan a szovjet–amerikai kapcsolatok általános ügyétől”.⁹

Az SZKP első titkára március 24-én az amerikaiakat „agresszoroknak, banditáknak és barbároknak” bélyegezte. A moszkvai amerikai nagykövetség épülete előtt, nyilván hatósági buzdításra és egyetértéssel, tüntetésekre került sor. Még a propaganda-hadjáratnál is fontosabb volt, hogy Moszkva a szolidaritás jegyében politikai és katonai támogatást nyújtott Észak-Vietnamnak, tetemes mennyiségű hadfelszerelést, szállítóeszközt, nyersanyagot, gyógyszert stb. szállított az indokínai országba, s ugyanezt tették kelet-európai szövetségesei is. Anélkül, hogy részletekbe bonyolódnánk, az arányok érzékeltetésére csupán azt jegyezzük meg, hogy 1968-ban a szovjet szállítások egyedül a felét tették ki az összes segítségnek, amit a Vietnami Demokratikus Köztársaság (VDK) kapott.

A szovjet vezetés Vietnam-politikája kialakításában kénytelen-kelletlen számolt az Ázsiában különösen erős kínai befolyással és konkurenciával. Az amerikai *Nemzetbiztonsági Tanács*ban 1965. március végén elhangzott lakonikus értékelés szerint „a szovjeteknek nincs más választásuk, mint Hanoi támogatása. A vietnami háború elmélyítette a szovjet–kínai szakadást.”¹⁰

Az erőteljes Amerika-ellenes retorika és a roppant összegekre rúgó anyagi támogatás a szovjet politikának csupán egyik, a nemzetközi kommunista mozgalomnak és mindenekelőtt Kínának mutatott arculatát jelentette. Érvényesült azonban a Vietnam–Egyesült Államok komplexummal kapcsolatos Kreml-taktikának a folyamatos Amerika-bírálat légkörében egy rejtett, időnként meglepő diplomáciai aktusokkal felszínre bukkanó sajátossága is. Nem arról van szó, mint-ha a szovjet vezetés ne gondolta volna komolyan saját ideológiáját, és ne hitt volna eszméi, jelszavai igazában. Csakhogy nem tárta fel publikusan politikájának valóságos tartalmát és igazi célkitűzéseit, amely nem elvont elvek fogantatását, hanem a Szovjetunió állami–nemzeti érdekeinek érvényre juttatását jelentette. Természetesen az államrezon diktálta politika időnként egybeeshetett valamilyen szinten az eszmék megvalósításával, de nem ritkán előfordult, hogy a birodalmi érdekek más taktikát, más cselekvést követeltek, mint az ideológiai vezérszavak. Ebben az esetben a szovjet külpolitikában többnyire a pragmatizmus szempontjai kerekedtek felül a teóriák rovására. S lényegében ez a praktikizmus érvényesült az imperializmusra szórt szitkokkal-átkokkal és harcias lózungokkal társbérletben a vietnami háború idején a szovjet–amerikai viszonyban.

Harriman utazó nagykövet 1965. júliusában Moszkvában Kosziginnel folytatott megbeszélése során arra a következtetésre jutott, hogy a Szovjetunió kész az előrelépésre a kétoldali ügyekben. A miniszterelnök nyíltabb Kína-ellenes megjegyzéseket engedett meg magának, mint a többi szovjet vezető az amerikaiakkal folytatott konverzációiban.¹¹

9 Uo.

10 URL: <http://www.state.gov/www/aboutstate/history/volIII/202–220.html>

11 URL: <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/XIV/1376.html> (118.)

Gromiko 1965 szeptemberében az ENSZ közgyűlése alkalmával, amerikai diplomatákkal folytatott magánbeszélgetései során érzékeltette, hogy kormánya nem kívánja a szovjet–amerikai viszony további romlását Vietnam miatt. A külügyminiszter nyilvánvalóvá tette, hogy Moszkva korántsem foglal el olyan intenzív álláspontot, ahogyan ezt nyilvános állásfoglalásai sugalmazzák, mert ezeket főleg a hazai és a külföldi kommunistáknak címezik. Moszkva nyilvánvalóan fenn kívánja tartani a nyilvánosság előtt ellenséges magatartását az Egyesült Államok politikájával szemben Vietnamban és másutt. „De a nyilvános acsarkodást az Egyesült Államokkal szemben enyhíti a mérséklet abban, hogy mit tesznek a szovjetek valójában, és tehermentesíti valamelyest a magánbeszélgetések szívélyessége Harrimannal Moszkvában, a külügyminiszterrel New Yorkban és a deklarált együttműködési készség néhány különleges ügyben.”¹²

Találón jellemezte a szovjet magatartás kettősségét 1966 novemberében Kohler moszkvai amerikai nagykövet: „A szovjet külpolitikát fedő nehéz ideológiai takaró nem rejtheti el azt a tényt, hogy alapvető körvonalait saját nemzeti érdekei szabják meg, és az elmúlt években a szovjetek több esetben figyelmen kívül hagyták nemzeti érdekeik ideológiai álcázását [...] Az Egyesült Államok–Szovjetunió viszonylatban a szovjet propaganda az amerikai imperializmusról beszél, de a szovjet politika az Egyesült Államokkal való hallgatólagos együttműködésre és néhány esetben a nyílt kooperációra épül. Miközben folyamatosan azt állítja, hogy szívélyesebb kapcsolatok nem lehetségesek, amíg az Egyesült Államok »agressziót« követ el egy testvéri szocialista állam ellen, [...] addig Moszkva lehetségesnek tartja, hogy együttműködjék vele néhány olyan területen, ahol a két nemzet érdekei egybeesnek.” A diplomata külön felhívta a figyelmet arra, hogy „Moszkvának szüksége lesz az Egyesült Államok kooperációjára az ébredő kínai óriás kezelésében”.¹³

A szovjet–amerikai viszonyt az 1960-as évek második felében Moszkva részéről egészében óvatosság, visszafogottság, mértéktartó és ellenőrzött ridegség jellemezte. A szovjet érdekek adekvát területeken pedig előrelépés történt. Így 1966-ban a két ország kulturális csereegyezményt és polgári légiforgalmi megállapodást írt alá. Folytatódott az alkudozások a legfontosabb közös témáról, a fegyverkezési verseny korlátozásáról. Két esztendő vajúdas után, 1967 januárjában megszületett a világűr nukleáris mentességét kimondó egyezmény, amelyhez hatvan állam csatlakozott. A szerződést Johnson „a legfontosabb fegyverzetkorlátozási fejleménynek minősítette az atomkísérletek korlátozását kimondó 1963-as megállapodás óta”.¹⁴

Mind a szovjet, mind az amerikai vezetés érdekelt volt abban, hogy elejét vegye az 1960-as évek elején összeállt öttagú atomklub (Egyesült Államok, Szovjetunió, Nagy-Britannia, Franciaország és Kína) bővülésének. A nukleáris technológia továbbadásának tilalmát első ízben Írország javasolta az ENSZ 1961-es

12 URL: <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/XIV/1379.html> (132.)

13 URL: <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/XIV/1384.html> (186.)

14 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/johnx1.html

közgyűlésén. Bár a tagok jóváhagyták az erre vonatkozó határozatot, a tényleges tárgyalások csak 1965-ben indultak meg a genfi leszerelési konferencián, és eredményességük elsősorban a szovjet–amerikai viszony fejleményein múltott.

1967 első hónapjaiban Johnson és Koszigin üzenetváltásban fejezték ki eltökélttségüket a fegyverkezési verseny korlátozását célzó további tárgyalásokra, melyeket átmenetileg késleltetett az 1967. júniusi hatnapos arab–izraeli háború. Ekkor üzemelt első ízben a „forró drót”, hogy elkerülhető legyen egy esetleges közvetlen szovjet–amerikai konfrontáció. Mindkét fél nyomást gyakorolt „saját” pártfogoltjaira a tűzszünet elfogadtatása érdekében, amely végül június 11-én valósult meg minden fronton, a Kreml és a Fehér Ház nagy megkönnyebbülésére.

„A hatnapos háborúnak volt legalább egy üdvös hatása. Előtérbe állította azokat a nézeteltéréseket Moszkva és Washington között, amelyek megvitatását a vietnami háború gátolta”¹⁵ – állapította meg Robert Dallek amerikai történész.

1967 nyarán Johnson immár három és fél éve töltötte be hivatalát, de még nem volt alkalma szovjet vezetőkkel való legfelső szintű találkozóra, amelyre pedig 1945 után minden elnök igényt tartott, és amely az eredménytől függetlenül növelte volna presztízsét. (Tegyük hozzá, hogy ezt valamennyi utódja is fontosnak tartotta.) Johnson úgy vélte, hogy olyan jelentős kérdésekben, mint a fegyverkezési verseny korlátozása, a közel-keleti és a vietnami helyzet, a személyes megbeszélés minden írásbeli üzenetváltásnál kedvezőbb lehetőséget nyújt a meg egyezésre, de legalább a nézetek tisztázására.

Előnyös alkalom kínálkozott Kosziginnel, a szovjet hierarchia második emberével való találkozásra június végén, amikor a politikus New Yorkban részt vett az ENSZ-közgyűlés rendkívüli ülészakán. A szovjet fél is hajlandóságot mutatott a személyes érintkezésre, mert attól tartott, hogy netán létrejön egy kínai–amerikai közeledés Vietnam ügyében, amely viszont amerikai–szovjet konfrontációt válthat ki. Johnson a találkozó előestéjén – nyilván a moszkvai amerikai képviselőlet jelentései alapján – egy szenátornak megjegyezte, hogy „Kosziginnek valószínű Kína-mániája van, halálra rémült”.¹⁶ Több külpolitikai szaktekintély, így Z. Brzezinski politológus, a *State Department* politikai tervezési tanácsának tagja és J. W. Fulbright, a szenátus külpolitikai bizottságának elnöke fontosnak tartotta, hogy Johnson próbálja meg eloszlatni vagy csillapítani a szovjet gyanakvást a Közel-Kelettel és Vietnammal kapcsolatos amerikai szándékokat illetően.

A két államférfi összejövetelére, amely Brezsnyev távollétében csupán csonka csúcshoz volt tekinthető, 1967. június 23–25. között került sor a New Jersey állambeli Glassboro egyetemi városkában, félúton New York és Washington között. A tárgyalás során Johnson felvetette a közös érdekű problémákat, melyek megoldása elősegítené a békés együttélést. Javasolta, hogy a Közel-Keletre egyik fél se szállítson fegyvert, egyezzenek meg a rakétavédelmi rendszerről, oldják meg a vietnami kérdést, és tegyenek lépéseket az európai vitás ügyek rendezésére. Hangsúlyozta, hogy elnöksége ideje alatt nem kötött új katonai szövetséget,

¹⁵ Robert Dallek: Lyndon B. Johnson. New York, 2004. 286.

¹⁶ I. m. 287.

viszont több szerződés jött létre a Szovjetunióval. Kifejezte reményét, hogy mielőbb megegyeznek a nukleáris fegyverek továbbadásának tilalmáról is. Egészen pedig úgy vélte, hogy „a viták lépésről lépésre a helyes irányba vezetnek”.¹⁷

Koszigin közölte, hogy globálisan egyetért az elnökkel, de problémákat lát a konkrét lépésekről szólva. Különösen azt kifogásolta, hogy az Egyesült Államok állandóan növeli a katonai költségvetését, ami a Szovjetuniót is hasonló cselekvésre készíti. Pedig, így a miniszterelnök, „az emberiség nem bocsátja meg sem neki, sem az elnöknek, ha a két ország erőforrásainak a felét katonai kiadásokra pazarolják el”. Hangsúlyozta, hogy országa békét akar, ezért az Egyesült Államok ne hallgasson azokra, akik viszályt szítanak a két ország között, nyilvánvalóan Pekingre célozva. Szerinte a közel-keleti békéhez arra van szükség, hogy az Egyesült Államok vegye rá Izraelt az 1967-es háborúban elfoglalt területek kiürítésére. Vietnam ügyében pedig tájékoztatta Johnsont, hogy kapcsolatba lépett Hanoival, ahonnan azt a választ kapta, miszerint rögtön készek tárgyalni, ha az amerikaiak abbahagyják a bombázást. A miniszterelnök szerint a vietnami háború folytatása csak Kínának használ, és veszélyt jelent a világbékére.

Valamelyes egyetértés alakult ki az atomsorompó-egyezmény ügyében. Bár a Közel-Kelet és Vietnam kérdésében az álláspontokat csupán közeledés nélkül deklarálták, Johnson életben kívánta tartani a párbeszédet, és javasolta, hogy évenként egy hetet fordítsanak a találkozásra. Koszigin, nem lévén többre felhatalmazása, a „forró drót”-ra hivatkozott, „amelyen egy nap alatt többet értek el, mint mások három év alatt”.

Johnson így értékelte a találkozózt Eisenhower volt elnöknek: „Nagyjából csupán kellemes beszélgetés volt – semmi vitriolos, antagonisztikus dolog, néha-néha két-három övön aluli ütés. Ha erre méltó választ kapott, akkor visszatért a normális szintre. Világossá tette, hogy semmiféle konfrontációt nem akar az Egyesült Államokkal, nem akar velünk harcolni, nem akar háborút.”¹⁸

Bár Glassboro nem eredményezett konkrét megállapodást, a kölcsönös *captatio benevolentiae* ösztönzést adott a további tárgyalásoknak. 1968. március 11-én a két szuperhatalom a magyar politikai nyelvben „atomsorompó-egyezménynek” nevezett szerződés egyeztetett szövegét terjesztette be a genfi tizennyolc-hatalmi *Leszerelési Bizottságnak*, majd 1968. június 12-én az az ENSZ-közgyűlés elé került. A július 1-jén a Fehér Házban megrendezett ceremónián ötvenhat állam írta alá az egyezményt, amely a nukleáris fegyverzettel rendelkező államoknak megtiltotta, hogy a nukleáris fegyverzetet vagy technológiát továbbadják azt még nem birtokló államoknak. Az ellenőrzés az 1956-ban megalakult bécsi székhelyű *Nemzetközi Atomenergia Ügynökség* feladata lett. A felek abban is megegyeztek, hogy folytatják a tárgyalásokat a nukleáris fegyverkezési verseny befejezése érdekében. A szerződés e tekintetben fontos előrelépést jelentett, bár Franciaország és Kína, valamint több, a „saját” nukleáris fegyverze-

17 URL: <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/XIV/1400.html> (229.)

18 URL: <http://www.state.gov/r/pa/ho/frus/johnsonlb/XIV/1401.html> (237.)

tének kifejlesztésében érdekelt ország, így India, Pakisztán és Izrael nem csatlakozott a megállapodáshoz, nem húzta le az atomsorompót...

Johnson július 1-jén bejelentette: megegyezés jött létre a Szovjetunióval, miszerint a legközelebbi jövőben folytatják a tárgyalásokat a stratégiai fegyverzeetről, mind a támadó, mind a védekező rendszerekről. A szovjet kormány a július 1-jén közzétett memorandumhoz hasonló nyilatkozatot tett. Rusk amerikai külügyminiszter augusztus 15-én közölte Dobrinyin nagykövettel, hogy szerinte ezek a megbeszélések „a legfontosabb tárgyalások lehetnek a két ország között a második világháború óta” s ebben a diplomata egyetértett a miniszterrel. Sőt, Rusk és Dobrinyin magánjelleggel egy újabb Johnson–Koszigin találkozó lehetőségét is latolgatták. Augusztus 19-én Dobrinyin jegyzéket adott át W. Rostow nemzetbiztonsági tanácsadónak, amely javaslatot tartalmazott arra, hogy az elnök október elején találkozzék a szovjet vezetőkkel Leningrádban. Augusztus 20-án Koszigin Johnsonnak írott levelében azt ajánlotta, hogy szeptember 30-án Genfben kezdjék meg a tárgyalásokat a rakétákról.

W. Rostow augusztus 20-i memoranduma szerint a következő napon bejelentik a csúcstalálkozó ügyében létrejött megegyezést. A legfelső szintű megbeszélések alkalmat adnak arra, hogy konzultáljanak „számos bilaterális ügyről, az atomsorompó-egyezmény alkalmazásának következő lépéseiről, valamint az álláspontok közelítéséről a Közel-Kelet és Vietnam kérdésében”.

Az 1960-as évek második felében kialakult amerikai–szovjet nukleáris paritás, a MAD-jelenség, nem maradt hatás és következmény nélkül Nyugat-Európára és az *Észak-Atlanti Szövetségre* sem. Az új stratégiai viszonyok jelentősen befolyásolták a NATO tagállamai reagálását a csehszlovákiai válságra és a szovjet intervencióra.

A NATO fennállásának 1969-ben esedékes huszadik évfordulójához közeledve nehéz időket élt át az évtized második felében. Számottevő zavart okozott, hogy 1966-ban De Gaulle kivonta országa hadseregét a NATO katonai szervezeteiből. A francia elnök döntése következtében a Szövetség kénytelen volt vezetési intézményeit új székhelyre, Brüsszel környékére áttelepíteni.

Destabilizáló tényezőt jelentett, hogy az Egyesült Államok erőit mindinkább lekötötte a vietnami háború, s kétségessé vált, mennyiben képes eleget tenni európai kötelezettségeinek. Komoly vitákat váltott ki, hogy több ország gazdasági okokból csökkenteni kívánta a NATO-ba integrált és főleg a Német Szövetségi Köztársaság területén állomásozó csapatai létszámát, valamint nagyobb anyagi hozzájárulást is kívántak az NSZK-tól. „Az indok a redukcióra több tényezőnek tudható be, beleértve a Nyugat-Európa ellen irányuló katonai fenyegetés csökkenését, a Szovjetunióval és a kelet-európai országokkal való detente megnövekedett lehetőségét, s azon óhajt, hogy több forrást szenteljenek az európai gazdaság fejlesztésére” – jellemezte az új tendenciát John G. McGinn amerikai történész.¹⁹

19 J. G. McGinn: i. m. 198.

Heves belső vitákat váltott ki a NATO új stratégiai koncepciójának kialakítása. Még az 1950-es évek közepén J. F. Dulles amerikai külügyminiszter nevéhez fűződött a „tömeges megtorlás” elve. Ennek értelmében bármilyen agresszív szovjet lépésre a nukleáris fegyverzet bevetése a megfelelő válasz, tehát minden háború már a kezdeti szakaszban óhatatlanul atomháborúba torkollik. A szovjet nukleáris paritás és a MAD azonban ezt a doktrínát meghaladottá tette. Az 1960-as évek elején J. F. Kennedy elnöksége idején fogalmazódott meg a „rugalmas válaszáadás” tétele. E szerint – J. W. Young és J. Kent angol történészek megfogalmazásában – „a Varsói Szerződés támadása esetén nem lehetséges többé totális nukleáris háborúval fenyegetőzni. Ehelyett a konfliktus fokozatos eszkalációja következik be, amely hagyományos eszközök bevetésével kezdődik és a nukleáris válasz különböző szintjein át halad, mielőtt stratégiai nukleáris összecsapásra kerülne sor. A rugalmas »válaszáadás« hihetővé tétele [...] érdekében [...] nagyobb létszámú hagyományos erő szükséges és ez [...] egyszerűen nem áll rendelkezésre.”²⁰ Az új stratégiai doktrínát az *Észak-Atlanti Tanács* külügyminiszteri értekezlete 1967 decemberében elfogadta ugyan, de a hozzá kapcsolódó hadműveleti tervek 1968-ban még nem készültek el.

Az 1960-as évek végén Európában is előrehaladt a detente. Ebben jelentős szerepe volt De Gaulle-nak, aki 1965-ben meghirdette „az Atlanti-óceántól az Urálig” terjedő kontinentális egységet. A francia elnök arra törekedett, hogy egy olyan Pán-Európát hozzon létre, amely megtörheti a szuperhatalmak dominanciáját a világpolitikában. 1964-ben Franciaország diplomáciai viszonyba lépett a Kínai Népköztársasággal, 1966-ban pedig De Gaulle látogatást tett a Szovjetunióban. De Gaulle 1966 novemberében kifejtette Ch. E. Bohlen amerikai nagykövetnek, hogy a NATO-t azért hozták létre, hogy megbirkózzék a háborús fenyegetéssel, de nem várható el, hogy a mozgósítási félállapot továbbra is fennmaradjon, amikor a háború veszélye láthatóan csökken. Franciaország mégis bennmaradt a szövetségben, mert a veszély véglegesen nem szűnt meg.²¹

1966 decemberében a Német Szövetségi Köztársaságban nagykoalíció került hatalomra. Az új kormány a kereszténydemokrata Kurt Kiesinger kancellár és a szociáldemokrata Willy Brandt külügyminiszter vezetésével új külpolitikát kezdeményezett. Az ún. „keleti politika” jegyében az NSZK feladta a Hallstein-doktrínát, vagyis nem szakította meg, illetve nem utasította el többé a diplomáciai kapcsolatokat azokkal az államokkal, amelyek diplomáciai viszonyba léptek a Német Demokratikus Köztársasággal. A nyugat-német kormány összeköttetést kívánt kiépíteni a kelet-európai államokkal, és olyan egyezményeket ajánlott nekik, amelyek elismernék a második világháború után kialakult status quót, s magukban foglalják az erőszakról való lemondást.

A NATO-országok nemzetközi cselekvési képességét 1968-ban szinte megbénították a belpolitikai zavarok. Diáklázadások és zavargások zajlottak le Fran-

20 John W. Young–John Kent: *International Relations since 1945. A Global History*. Oxford, 2004. 321.

21 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol.XIII/220.html

ciaországban, Olaszországban, Kanadában és az Egyesült Államokban. Választások előtt állott Franciaország, Olaszország, Kanada és az Egyesült Államok. Belgium pedig hónapokon át nem rendelkezett működőképes kormánnyal.

A NATO-nak mint politikai-katonai szövetségnek a mozgásterét behatárolta felépítése is. Nem volt ugyanis szupranacionális szervezet, amely kötelező érvénnyel meghatározta a tagállamok politikáját, a szuverenitás a nemzeti kormányok fennhatósága alatt maradt. „Bár a szövetség jelentős szerkezeti felépítéssel rendelkezett, az Észak-Atlanti Tanács nem kényszeríthette tagjait, hogy egy bizonyos előírt módon cselekedjenek vagy viselkedjenek. A NATO-kormányok megelégedtek ezzel a helyzettel” – jellemezte a szövetség működési fundamentumát McGinn amerikai történész.²²

Az atlanti közösséget, amelyet De Gaulle folyamatos oppozíciós magatartása amúgy is megrepesztett, tovább tördelte a vietnami háború. Az Egyesült Államok európai szövetségesei nem vállaltak szolidaritást az indokínai hadviseléssel. A legtöbb nyugat-európai ország óvatosan lavírozott a vietnami ügyben Párizs és Washington között, kerülendő, hogy bármelyiket is megbántsa.

Időközben az Egyesült Államokban is mindinkább megritkult a levegő Johnson és háborúja körül. A hangulatot érzékletesen felidézi a diáktüntetések kántált strófa: „Hej, hej, L. B. J., hány kölyköt öltél meg ma?”

1968-ban már több mint félmillió amerikai katonát vetettek be Dél-Vietnamban, és a Fehér Ház a Pentagonnal karöltve közeli győzelmet ígért. A sikerpropagandára azonban döntő csapást mért, hogy 1968. január 30-án, Tet, azaz a holdújév napján a Vietkong és az észak-vietnami hadsereg átszivárgott egységei nagyszabású támadást indítottak dél-vietnami városok, repülőterek és katonai bázisok ellen. Az offenzíva, jóllehet katonai szempontból végső soron kudarcot jelentett a támadók számára, már önmagában is rácaffolt a hivatalos amerikai optimizmusra. Mindinkább elmélyült a „hihetőségi szakadék” (*credibility gap*) egyfelől a kormányzat és a hadvezetőség, másfelől a médiumok és a közvélemény között.

A bizalmatlanságot növelte, hogy ez volt a történelem első, televízió napról napra közvetített háborúja. Az esti híradót a lakosság nagy része nézte Amerikában, és az adások bevitték a családok nappalijába a háború borzalmait, beleértve a légi úton rendre érkező, csillagos lobogóval letakart koporsókat.

Walter Cronkite televíziós kommentátor, aki „a legmegbízhatóbb ember” hírében állott, elutazott a távol-keleti országba, hogy személyesen mérje fel a helyzetet. Hazatérve kijelentette, hogy a háború zsákutcába jutott, és a tárgyalások jelentik az egyetlen kiutat. Johnson megdöbbenve közölte egyik munkatársával: „Ha elvesztettem WALTERt, akkor elvesztettem az amerikai átlagpolgárt.”²³

Az 1968. márciusi New Hampshire állambeli előválasztások és közvélemény-kutatások eredményei igazolták az elnök balsejtelmeit. Az előválasztáso-

22 John G. McGinn: The Politics of Collective Inaction. NATO's Response to the Prague Spring. *Journal of Cold War Studies* 1(1999) 3. sz. 119.

23 Michael MacLeor: Vietnam. Ten Thousand Day War. London, 1982. 271.

kon csak minimális, 7%-os különbséggel előzte meg McCarthy demokrata elnökjelöltet, ami igen rossz óment jelentett a hivatalban lévő elnök számára a kampány további esélyeit illetően. A közvélemény-kutatási eredmények szerint a megkérdezetteknek csak 36%-a helyeselte az elnök tevékenységét, 52%-a negatívan ítélte meg munkáját, vietnami politikáját pedig 63% elutasította. Johnson levonta a konzekvenciákat és március 31-én bejelentette, hogy nem jelölteti magát ismét elnöknek.

A sűrűsödő problémák és a kelet–nyugati kapcsolatok változásai szükségessé tették, hogy – tekintettel az említett jubileumra is – a tagállamok vezetői átgondolják a NATO jövőjét, és ha részlegesen is, az új körülményekhez alkalmazkodva újrafogalmazzák a szövetség alapelveit. 1966 decemberében Pierre Harmel belga külügyminiszter javaslatára és vezetésével munkacsoport alakult a NATO sorsát és perspektíváját tartalmazó átfogó tanulmány kidolgozására. A *State Department* brüsszeli nagykövetéhez intézett táviratában hangsúlyozta: „az Egyesült Államok sok európai országhoz hasonlóan tisztában van azzal, hogy szükséges artikulálni a szövetség szerepét napjainkban, folyamatosan hozzá kell igazítani viszonyát a megjavult kelet–nyugati viszonyhoz [...] A francia visszavonulás ellenére és 1969 közeledtével állandóan fenn kell tartani a kormányok és a közvélemény megértését és támogatását a nyugati összetartásnak és a szövetség elretentő erejének céljai érdekében.”²⁴

A Harmel-jelentést a szövetség jövő feladatairól az *Észak-Atlanti Tanács* 1967 decemberében fogadta el. A referátum abból indult ki, hogy a szövetség létrejötte óta a nemzetközi helyzet és a szövetség politikai feladatai jelentősen megváltoztak. A NATO első célkitűzése továbbra is az agresszió elriasztása és a tagállamok területi integritásának védelme maradt. A második teendője, amit ezúttal fogalmaztak meg első ízben, hogy „előre lépjen olyan stabil viszonyok felé, amelyekben az alapvető politikai kérdések megoldhatók”. A jelentés kifejezetten hangsúlyozta, hogy a jelenlegi körülmények között szükséges előmozdítani a detente-t a Kelet–Nyugat viszonyban, „a katonai biztonság és a detente politikája nem áll ellentmondásban, hanem egymást kiegészítik [...] A feszültség enyhítése nem végső cél, hanem egy hosszú folyamat része a jobb viszonyok előmozdítására és az európai rendezés elősegítésére. A szövetség végső célkitűzése, hogy elérje Európában az igazságos és békés tartós rendet, amelyhez megfelelő biztonsági garanciák járulnak.” A Harmel-jelentésből kiindulva a NATO-kommunikációkban, -deklarációkban állandósult a védelem és detente ikerpillére.²⁵ A NATO az 1960-as évek végén kodifikált céljai közé emelte a szovjet blokkal fennálló feszültség enyhítését.

A Harmel-okmány jelentette az első olyan NATO-megnyilatkozást, amely a detente-t mint a szövetség egyik alapvető feladatát határozta meg. A nyugat-európai és amerikai vezető politikusok többsége a szovjet blokkal fennálló feszültség

24 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_XIII/html (221.)

25 *Raymond Garthoff*: *Detente and Confrontacion. American–Soviet Relations from Nixon to Reagan*. Washington, 1994. 110.

enyhülését kívánta, és a Harmel-formula utat nyitott e cél elérésére. Hatása érvényesült az *Észak-Atlanti Tanács* 1968. június 24–25-én Reykjavíkban tartott értekezletén. A NATO-külgügyminiszterek egy amerikai feljegyzés szerint „jelzést adtak a Szovjetunióknak, hogy bátorítsák további megbeszélésekre a kölcsönös európai csapatcsökkentés lehetőségéről, kifejezték aggodalmaikat a Földközi-tenger térségében megnövekedett szovjet tevékenység miatt, és megerősítették szolidaritásukat a Berlinbe vezető szabad út ügyében. Így a kollektív védelem biztosításának és a detente előmozdításának kettős célkitűzésére összpontosították figyelmüket”.²⁶

A szovjet blokkban és a kommunista világmozgalomban is fontos változások zajlottak le az 1960-as években. A korábbi – legalábbis kifelé hangoztatott – monolitikus egységet az 1950–1960-as évek fordulójától egy instabil nemzetközi rendszer váltotta fel, amelyben állandósultak a zajos polémiák és a szakadásig mélyülő válságok. Mindinkább érvényesült – Palmiro Togliatti olasz kommunista vezető kifejezésével – a policentrizmus, az egyes pártok önállóságának feltétele. A legmélyebb szakadást a szovjet–kínai ellentét okozta, bár sem a szovjet, sem a kínai fél nem hozott létre új, saját politikai centrumot, de a korábbi monolit egység mozaikokra töredezett. Az állampártok saját nemzeti érdekeiket próbálták egymás, sőt esetenként Moszkva ellenében érvényesíteni, politikájuk kisebb-nagyobb mértékben renacionalizálódott. Az 1960-as évek közepén már nem Jugoszlávia volt a térség egyetlen országa, amely a Szovjetuniótól elforduló külön úton járt. Teljesen különböző motivációktól ösztönözve önállósult Albánia és Románia. A két balkáni államban viszont az önálló külpolitikai cselekvés a sztálini szisztéma épségben tartásával járt együtt a belpolitikában. Sőt, a szuverenitás helyreállítása a Szovjetunióban helyel-közzel zajló desztalinizáció elutasításával volt egyértelmű.

Lengyelországban és Csehszlovákiában mérsékelt reformprogram bontakozott ki – a külpolitikai autonómia igénye nélkül. Bulgária minden tekintetben a maradandóság országa maradt, sem belpolitikai reformtörekvésekre, sem a külpolitikai mozgástér bővítésére nem került sor. Magyarország számára egyik út sem volt utánozható és követhető. A kádári vezetés célja az volt, hogy a külpolitikai mozgástér bővítését, és ezzel szoros összefüggésben a belső liberalizálást, különösen a gazdasági mechanizmus megújítását a Szovjetunió egyetértésével valósítsa meg. A magyar reformokkal szemben kért moszkvai toleranciát Kádár a szövetség értékének bizonyítása révén kívánta biztosítani, nem a csatlós, hanem a kliens státusz elnyerésére törekedett.

Csehszlovákiában 1968 január–áprilisában, élén Alexander Dubčekkel, a *Csehszlovák Kommunista Párt* (CSKP) újonnan megválasztott első titkárával kialakult és meghatározó befolyásra tett szert egy reformkommunista csoport, amely alapvető strukturális változásokkal, a szovjet típusú intézményrendszer felszámolásával a demokratikus, emberarcú szocializmust kívánta megvalósítani. Belpolitikailag ennek legszembetűnőbb megnyilvánulásai a cenzúra felszámolása

²⁶ URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_XIII/html (316.).

és a szabadságjogok mind kiterjedtebb megvalósulása volt. Moszkvában, Varsóban, Kelet-Berlinben, Budapesten és Szófiában mind idegesebben figyelték a fejleményeket, és 1968 tavaszától példátlan gyakorisággal találkoztak egymással a bolgár, a csehszlovák, a kelet-német, a lengyel, a magyar és a szovjet pártvezetők. Találkozásuk egyetlen tárgya minden alkalommal a csehszlovákiai helyzet volt.

A csehszlovákiai helyzetet és a vele összefüggő fejleményeket, elsősorban a Szovjetunió magatartását, az amerikai vezetés is folyamatosan figyelemmel kísérte. A *State Department* 1967 decemberében Jacob D. Beam prágai nagykövet táviratából értesült arról, hogy a diplomata állomáshelyén hírek terjengnek politikai változásokról. Beam szerint a csehszlovák fővárosban gyakoriak a pletykák, ezúttal azonban a híresztelések oly nyíltak és állandóak, hogy olasz és brit kollégájával együtt úgy véli, hogy komoly figyelmet érdemelnek.

A nyugati diplomaták felfigyeltek a CSKP decemberi plénumának előestéjén Brezsnyev prágai villámlátogatására, amely nyomatékositotta a vezetés legfelső szintjén várható, változásokat jósoló értesüléseket. Rusk külügyminiszter egyelőre skeptikus maradt, mert szerinte Antonin Novotny első titkár és közársági elnök Moszkva bizalmi embere, a szovjet politika legszilárdabb támogatója a kelet-európai pártfőtítkárok közül, s ezért nem tartotta valószínűnek, hogy a Kreml „ejteni” fogja.

A személycsere 1968. január 5-én mégis bekövetkezett. A két legfelső tisztséget kettéválasztották: a Központi Bizottság Alexander Dubčeket választotta meg első titkárnak, az államelnöki poszton nem történt változás. Beam a dubčeki vezetéssel kapcsolatban a külügyminisztériumnak egyelőre óvatosságot ajánlott. Előrebocsátjuk, hogy a következő hónapokban ez a kifejezés lesz az Egyesült Államok Csehszlovákia-politikájának vezérszava. Rusk egyetértett diplomatájával, és a számára küldött utasításban február 13-án hangsúlyozta, hogy a helyzet ott „nagyon bizonytalan és cseppfolyós”, Dubček pozícióját még nem lehet megfelelő módon értékelni, eddigi tevékenységét és jövődől szándékait feltáró konkrét adatok hiányában. A külügyminiszter lehetségesnek tartotta, hogy Dubček és társai javítani akarják a kapcsolatokat a Nyugattal, így az Egyesült Államokkal is, és „számos módjuk van arra, hogy ilyen szándékukat jelezzék”.²⁷

A prágai amerikai misszió jelentéseit és a *State Department* reagálásait 1968 március–áprilisában két mozzanat jellemezte. Az egyik tényező az érdeklődés és a megindult demokratizálás helyeslése volt. Az amerikai diplomácia felmérte, a demokratizálás akár részleges eredményei messze túlnőnek Csehszlovákián és hatásuk az egész szovjet övezetben érzékelhető lehet. A másik faktor viszont az aggodalom volt: vajon nem szabadul-e ki a liberalizálási folyamat az ellenőrzés alól, és nem töri-e át az adott helyzetben ésszerű korlátokat? Kétségtelen, hogy e tekintetben Moszkva várható magatartásáról volt szó, amelyről még nem alakult ki határozott amerikai vélemény. A Szovjetunió hatalmas gazdasági és katonai nyomásgyakorló eszköztárral rendelkezett, kérdésesnek tűnt azonban, hogy

27 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_XVII/g.html (55.)

ezt drasztikus módon latba veti-e? Az amerikai diplomácia abban bizakodott, hogy Prága okul a magyar 1956 tanulságaiból, és elkerüli a kockázatos politikai lépéseket. A prágai nagykövetség Washingtonnak a csehszlovákiai fejleményekkel kapcsolatban a tartózkodó magatartást (*low profile*) ajánlotta.

Az említett két tendenciát, a demokratizálás helyeslését és az óvatosságot fejezte ki a *State Department* utasítása a NATO-képviselőnek és a bonni nagykövetségnek 1968. április 27-én. „A pozíciónk a cseh [sic!] fejleményekkel kapcsolatban az, hogy tájékozódunk és diszkrét módon megfelelő alkalommal nyilvánvalóvá tesszük a csehek számára, hogy üdvözljük a liberalizmus felé tett lépéseiket. Úgy véljük, hogy tanácsos, miszerint kerüljünk minden olyan lépést, amely jelenleg zavarhatja az új vezetés belpolitikáját, valamint kényes viszonyát a Szovjetunióval és a többi keleti szomszédjával.”²⁸

Az amerikai külügyminisztériumban azonban korántsem helyeselte mindenki a tartózkodó taktikát. Eugene W. Rostow miniszterhelyettes 1968. május 10-én memorandumban követelte, hogy kormánya bizalmasan fejezze ki aggodalmát a Szovjetunióval szemben a csehszlovák határ közelében végrehajtott csapatmozdulatok miatt. Szerinte súlyos hiba történt 1948-ban, a csehszlovákiai kommunista hatalomátvétel során, és 1956-ban a magyarországi eseményekkel összefüggésben, amikor a be nem avatkozás deklarálásával Washington szabad kezet adott Moszkva számára a cselekvésre. Úgy vélte, hogy 1948-ban az Egyesült Államok nukleáris monopóliuma idején a szilárd diplomáciai akció megakadályozhatta volna a hidegháborút. Rostow javasolta, hogy haladéktalanul adjanak az oroszoknak olyan jelzést, amely óva inti őket az intervenciótól, „mert amikor a határt átlépik, már késő lesz”. A külügyminisztérium vezetése azonban elutasította az ajánlott eljárást a Kreml figyelmeztetésére. N. de B. Katzenbach első miniszterhelyettes feljegyezte Rostow memorandumára: „Határozottan nem értek egyet sem az elemzéssel, sem a proposíciókkal. Ugyanez a véleményük azoknak a felelős kormányzati tisztviselőknek, akikkel beszéltem az ügyről.” Rusk kurta írásbeli megjegyzése: „Én is ehhez csatlakozom.”²⁹

Tartózkodó magatartást tanúsított az NSZK kormánya is. Sahn külügyminiszter-helyettes közölte G. C. McGhee bonni amerikai nagykövettel, hogy az NSZK kerül minden beavatkozást Csehszlovákiában. Az Egyesült Államok semmit nem tehet a szomszéd állam tekintetében Németország területéről, tehát nem vetheti be az ott állomásozó amerikai csapatokat. Szükségesnek tartotta, „hogy az amerikaiak gyakoroljanak szoros felügyeletet az általuk finanszírozott rádióadók felett. Hangsúlyozta, hogy mindent kerülni kell a német területről származó közleményekben, ami a csehszlovákiai helyzetbe való beavatkozásnak tűnhet.”³⁰

Az amerikai NATO-képviselő május 11-én utasítást kapott Rusktól, amelynek értelmében a NATO kísérfje figyelemmel a Csehszlovákiában történeteket, de

28 URL: http://www.state.gov/www/about-state/history/vol_XVII/h.html (59.)

29 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_XVII/h.html (60.)

30 Uo.

tanúsítson nagy óvatosságot. A külügyminiszter még azt is kockázatosnak tartotta, hogy az *Észak-Atlanti Tanács* külön ülésen tárgyaljon a csehszlovákiai helyzetről, mert kitudódna és nemkívánatos feltűnést keltene. A NATO álláspontját a „wait and see”, „várunk és meglátjuk” magatartás jellemezte. A szövetség semmit nem kívánt tenni, ami hátráltatta volna a haderőcsökkentést és a nukleáris fegyverkezés ellenőrzését előmozdító tárgyalásokat. 1968. április végén a NATO politikai bizottsága a Harmel-jelentés szellemében készült az izlandi fővárosban a június végén esedékes értekezletre. E. Rostow szerint „Reykjavík célja, hogy mozdítsa elő az érdemi párbeszédet a Szovjetunióval és a kelet-európai országokkal”.³¹

A brit politikai vezetés a többi NATO-országhoz hasonlóan megfigyelő pozícióba helyezkedett Csehszlovákia ügyében. 1968 májusában a kelet-európai angol nagykövetek évi konferenciájának ez a kérdés képezte elsődleges tárgykörét, különös tekintettel a Szovjetunió várható magatartására és a brit cselekvési lehetőségekre. A hangulat mindkét tekintetben felettébb pesszimista és borús volt. G. Harrison moszkvai nagykövet szerint valószínű, hogy a fejlemények Csehszlovákiában elérték a szovjet tolerancia tűréshatárát. P. T. Hayman külügyminiszter-helyettes annál inkább fontosnak tartotta, hogy a nyugati országok, így Nagy-Britannia is tartózkodjanak bármilyen lépéstől, ami zavarhatná a Dubček-vezetést.³² P. Gore Booth, a külügyminiszter állandó helyettese úgy vélte, hogy nincsen mód arra, miszerint befolyást gyakoroljanak az eseményekre, bárha meg is teszik, amit tudnak. G. Roberts államminiszter szerint a Nyugat keveset képes tenni vagy mondani, hogy támogassa a kelet-európai liberálisokat. Hangsúlyozta, miszerint „bármilyen kísérlet, hogy éket verjünk a Szovjetunió és a többiek közé, sikertelen, sőt nemkívánatos eredményre vezethet [counter productive]. Mindenesetre mi a változást nem komoly zavarok, hanem a hatékony együttélés evolúciója útján kívánjuk elérni.”³³

1968. május–júliusban e helyütt nem részletezhető körülmények folytán érzékelhetően növekedtek az ellentétek a Szovjetunió és szövetségesei, valamint Csehszlovákia között.³⁴ A NATO-államok azonban változatlanul visszafogottságot tanúsítottak Kelet-Európa-politikájukban, és arra törekedtek, hogy elkerüljék a feszültség erősödését a szovjet blokkal. A nyugati diplomácia tartózkodott attól, hogy a szokványos érintkezési formákon túl, közvetlenül próbáljon kapcsolatba lépni csehszlovák hatóságokkal, intézményekkel, személyiségekkel. W. Barker prágai brit nagykövet július végén küldött táviratában felhívta a *Foreign Office* figyelmét arra, hogy „a legcsekélyebb okot sem szabad szolgáltatni azon gyanúnak vagy állításnak az igazolására, hogy bármilyen részünk volna a csehszlovák–szovjet nézeteltérésben [...] A csehszlovákok felé való közeledés hiba lenne [...] és semmi hasznos eredményt nem hozna.”³⁵ Az amerikai diplomácia

31 Uo.

32 Documents on British Policy Overseas. (= DBPO) III. 1. The Stationery Office. London, 1997. 42.

33 I. m. 57.

34 L. Kieran Williams: *The Prague Spring and its Aftermath*. Cambridge, 1997. 76. skk.

35 DBPO III. 1. 67.

is hasonló véleményt vallott. Beam prágai nagykövet július 22-én arról tájékoztatta a külügyminisztériumot, hogy „jelenleg a csehek inkább a kommunista hatalmi övezeten belül akarják problémáikat kezelni”.³⁶ Thompson moszkvai nagykövet szerint „jelenlegi magatartásunk a cseh ügyben korrekt, különösen azért, mert a csehek sem kértek változtatást. Ők vannak a legjobb helyzetben annak megítélésére, hogy milyen hatása lenne részünkről bármilyen akciónak vagy nyilatkozatnak. Akármilyen felszólítás a szovjeteknek szükségszerűen leleplezné helyzetünk gyengeségét azzal, amit nem mondunk és nem mondhatunk”.³⁷

Rusk külügyminiszter első alkalommal július 22-én beszélt Dobrinyin nagykövettel a cseh helyzetről. Az apropót ehhez a szovjet médiumokban megjelent vádaskodások szolgáltatták, amelyek szerint a Pentagon és a CIA „összeesküvést” készítenek elő Csehszlovákiában, ahová fegyvereket is juttatnak. Rusk ingerülten tiltakozott az állítások ellen, és rámutatott arra, hogy az ilyen rágalmak, s különösen az, hogy az Egyesült Államokat „bűnbak” gyanánt állítják be, „nagyon negatív hatást gyakorol viszonyunkra”.³⁸ A megbeszélésről készült szovjet feljegyzés szerint Rusk kijelentette, hogy „az Egyesült Államok a kezdettől fogva ellenezett minden beavatkozást Csehszlovákia ügyeibe. Ez először is leginkább a csehek ügye. Ettől eltekintve ez a csehek és a Varsói Szerződés többi nemzetének az ügye.” (A vonatkozó amerikai forrás Rusk ezen szavait nem tartalmazza.) Matthew J. Ouimet amerikai történész ebből az alábbi következtetést vonta le: „jogosan vagy tévesen a Kremlnek nyilvánvalóan oka volt tervei megvalósítására, bizakodva abban, hogy valószerűtlen az erőteljes reakálás veszélye a NATO részéről”.³⁹

1968. július végén–augusztus elején a NATO-országok fővárosaiban nyugtalanul észlelték, hogy folyamatban vannak a szovjet előkészületek Csehszlovákia megszállására. E. Rostow külügyminiszter-helyettes július 20-i memoranduma szerint növekszik a katonai intervenció lehetősége. A politikus nem tartotta kizártnak, hogy a csehszlovák nép és a kormány ellenáll, az ENSZ-hez és a NATO-hoz fordul segítségért. Ebben az esetben rendkívül veszélyes helyzet alakul ki: „Nehéz lenne megmagyarázni, hogy az ENSZ alapokmánya védi az agresszió ellen Koreát, de Csehszlovákiát nem. Csehszlovákia kétségkívül a szovjet érdekszférába tartozik, de ez a tény aligha igazolhat egy gyilkosságot fényes nappal.” Rostow egyetlen kivezető utat látott: el kell tántorítani Moszkvát a beavatkozástól. Ennek módja nem a fenyegetőzés, mert ez megerősítené a szovjet gyanakvást a NATO „cinkosságáról”, hanem óvatos és békülékeny hangvételű titkos üzenetek eljuttatása a Kreml címére. A külügyminiszter-helyettes azt is javasolta, hogy amennyiben az intervenció bekövetkezik, a NATO hozzon létre az ér-

36 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_XVII/i.html –

37 Uo.

38 Uo.

39 *Matthew J. Ouimet: The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy.* Chapel Hill–London, 2003. 34. Ld. még: *Vojtech Mastny: Was 1968 a Strategic Watershed of the Cold War?* *Diplomatic History* 29(2005) 162.

dekelt kormányok képviselőiből egy akciócsoportot. Sürgette továbbá, hogy egy héten belül tartsanak miniszteri, vagy ahhoz közeli szintű NATO-tanácskozást.⁴⁰ Július 29-én C. Clifford hadügyminiszter a tervezett csúcstalálkozót előkészítő belső megbeszélések során figyelmeztette az elnököt, hogy „ne menjen Koszigin közelébe, amíg Csehszlovákia még forró”. A miniszter attól tartott, hogy netán Johnson éppen tárgyal a szovjet féllel, s ugyanazon vagy a következő napon a szovjet csapatok bevonulnak Csehszlovákiába. Ez kínos csapda lenne, amelyből nehéz lenne kiszabadulni. Szerinte várni kellene, hiszen Johnson december végéig hivatalban marad, és addig még kínálkozhat kedvezőbb alkalom.⁴¹

Rusk és Clifford aggodalmait azonban a NATO-országok vezető politikusai közül csak kevesen osztották. A szovjet katonai mozdulatokat úgy értékelték, mint erőfitogtatást, amelynek célja, hogy megfélemlítse Prágát, a NATO felségterületét egyébként sem fenyegeti veszély. A NATO-kormányok feltételezték, hogy Moszkva nem teszi kockára egy brutális lépéssel a detente eredményeit. A nyugati fővárosokban az a vélemény alakult ki, hogy a Szovjetunió végül mégis visszariad attól, hogy erőszakkal kényszerítse vissza Csehszlovákiát a sorba.

M. Stewart brit külügyminiszter és munkatársai július második felében ismételtén megvitatták, mit is tehetnének Nagy-Britannia és szövetségesei, hogy elrettentsék a Szovjetuniót az intervenciótól. P. Dean washingtoni nagykövet július 19-ei távirata azonban nyilvánvalóvá tette, hogy bár az amerikai kormány is nagyon aggódik a helyzet miatt, úgy döntött, hogy nem tesz semmit. „Az elnök kevés hajlandóságot mutatott arra, hogy bármilyen magas szintű üzenetet küldjön Moszkvába, [...] hacsak nem volna bizonyítható előnye. Egy üzenetnek nemkívánatos következménye is lehet.” A *State Department* ellenzett bárminemű konzultációt a NATO-n belül, attól tartva, hogy ennek híre megy, és súlyos károkat okoz. G. Harrison moszkvai brit nagykövet egyetértett azzal az amerikai véleménnyel, amely szerint a szovjetek politikáját az határozza meg, hogy mi lenne a legjobb módja a megbízható csehszlovák vezetés helyreállításának, és ettől semmiféle egyéb megfontolás nem térítheti el őket. Stewart úgy vélte, hogy udvarias formában indokolt lenne figyelmeztetni a Szovjetuniót az elriasztó hatás érdekében. Az egyik helyettesét utasította arra, hogy július 22-én, a lengyel nemzeti ünnep alkalmából rendezendő fogadáson közölje M. Ny. Szmirnovszkij szovjet nagykövettel, miszerint „a kelet–nyugati viszony megjavulásának bátorító jelei elenyésznek, ha az oroszok bevonulnak Csehszlovákiába”. Július 30-án maga Stewart tette szóvá a nagykövetnek aggodalmait amiatt, hogy a kelet-európai események árthatnak a kelet–nyugati viszony javulási kilátásainak. A nagykövet replikája az volt, hogy a „szovjet kormány nem fogad el figyelmeztetést”.⁴²

A nyugati kormányok 1968 nyarán a Harmel-jelentésben meghatározott kétvágányú vonalat követték. Egyfelől szinte fű alatti figyelmeztetésekkel pró-

40 I. h.

41 I. h.

42 DBPO III. 1. 65. és 68.

báltak meg hatni a szovjet vezetésre, másfelől óvakodtak minden nyilvános állásfoglalástól, ami feszültséget okozhatna a kelet–nyugati viszonyban.

Július végén–augusztus elején úgy tűnt, hogy az ágcsernyői csehszlovák–szovjet, illetve a pozsonyi hatpárti tárgyalások és nyilatkozatok politikai megoldást eredményeztek. Kádár János szerint „roppant bajokat kerültek el Ágcsernyővel és Pozsonnyal. A megegyezés lényege: a csehszlovák vezetés vállalta, hogy elfogadja és érvényre juttatja a »szocializmus általános törvényszerűségeit«, a szovjet fél és szövetségesei pedig hozzájárultak a »nemzeti sajátosságok« hangsúlyozásához.”⁴³

A NATO-kormányok is olyan modus vivendit láttak az említett egyességekben, amely időt enged Dubčeknek. Ezért a nyugati hatalmak megnyugvást színeltek. Augusztus 19-én E. Rostow közölte Dobrinyinnel, hogy az ágcsernyői határozatok nagyon bölcsék és potenciálisan nagyon fontosak.⁴⁴ Annál is inkább, mert még augusztus közepén is tartózkodtak bárminemű erőteljes nyilvános lépéstől, hogy ne veszélyeztessék a detente-t, a békét és a biztonságot. Az óvatos politika közmegegyezésre talált. Erre vall, hogy R. Nixon republikánus elnökjelölt augusztus 10-én közölte Johnsonnal: „a legjobb vonal nyilvánosan, hogy ez érzékeny helyzet. Rokonszenvezünk, de nem segítene, ha bármit mondanánk.”⁴⁵

A szovjet vezetés tisztában volt a nyugati távolságtartó taktika adta lehetőségekkel. A. A. Gromiko külügyminiszter így tájékoztatta augusztus 19-én az SZKP Politikai Bizottságát: „Most nincs háborús veszély. E tekintetben kedvező a helyzet. Azonban, ha elengedjük Csehszlovákiát, mások is kísértést éreznek, hogy kövessék a példáját. De ha megtartjuk, ez erősít bennünket. A nemzetközi helyzet jelenleg semmiféle meglepetést nem tartogat számunkra.”⁴⁶

A NATO-államok vezetői számára viszont 1968. augusztus huszonegyediké nagy meglepetést okozott. Ezen a napon a szovjet hadsereg előzönlötte Csehszlovákiát és a megszállásban segítettek lengyel, magyar és bolgár csapatok is.⁴⁷

Előző este Dobrinyin nagykövet felkereste Johnson elnököt, akinek a baljós előzmények ellenére fogalma sem volt arról, milyen drámai közléssel döbbsenti meg őt a diplomata. Az elnök teljesen privát társalgást kezdeményezett, Dobrinyin és Koszigin hogyléte iránt érdeklődött, majd közölte, hogy megnézte a farmján készített színes filmet Koszigin látogatásáról a glassboroi csúcs alkalmával. Az elnök még azt is tudatta a nagykövettel, hogy az imént vágatott haját, mert a birtokán nincs borbély. A diplomata vette a lapot és megkérdezte, miért nincs, s ezen mindketten jót derültek. Johnson még egy Freszka márkájú alkoholmentes itallal is megkínálta vendégét. Szóba került a *Texas sárga rózsái* című

43 Sipos Péter: Kádár János és az 1968. évi bevonulás. *História* 15(1992) 8. sz. 24.

44 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_XVII/j.html (79.)

45 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_XVII/j.html (78.)

46 J. G. McGinn: *The Politics* i. m. 136.

47 „A közhiedelemmel ellentétben – és Walter Ulbricht legnagyobb sajnálatára – Brezsnyev döntésére az NDK csapatai nem vettek részt a megszállásban. Csupán néhány tiszt az Észak Hadsegercsoport törzsében, akik a prágai főhadiszálláson tartózkodtak.” (*Pataky Iván: A vonakodó szövetségés*. Bp. 1996. 20.)

népszerű dal is. A kedélyes hangulatot Dobrinyin végül kénytelen-kelletlen megtörte: „Most pedig elnök úr, sürgős utasítást kaptam a kormányomtól, hogy komoly dologról tájékoztassam Önt. Felolvasom.” Mire Johnson megkérte, hogy hangosan olvasson, mert kissé nagyot hall, de olyan hiú, hogy nem használ hallókészüléket. Ezek után Dobrinyin végre a tárgyra térhetett és ismertette az elnökkel a szovjet kormány szóbeli jegyzékét arról, hogy a szovjet csapatok bevonulnak Csehszlovákiába.

Az eljárás szokatlan volt, hiszen bármilyen kormányközi közlést a diplomáciai rutin szerint előbb a külügyminiszternek adnak át. A szovjet vezetés azonban fontosnak tartotta, hogy a NATO-politikusok közül elsőként Johnsonot tájékoztassák az intervencióról. A rideg tényt a szokványos szólamok körítették a csehszlovákiai szocialista rendet fenyegető állítólagos veszélyekről és a prágai kormány kéréséről, hogy a Szovjetunió és szövetségesei nyújtsanak segítséget a Csehszlovák Szocialista Köztársaság népének. A jegyzék azt az ígéretet is tartalmazta, hogy mielőbb a CSSZK biztonságát fenyegető veszély elmúlik, a megszálló csapatokat haladéktalanul kivonják a csehszlovák állam területéről. A szovjet lépést, úgymond, „a béke fenntartása miatt érzett aggodalom diktálta és semmilyen mértékben nem érinti az Egyesült Államok vagy bármely más ország érdekeit. Abból a tényből indulunk ki, hogy a jelenlegi események nem ártanak a szovjet–amerikai viszonyak, amely fejlődésének a szovjet kormány, mint eddig, nagy jelentőséget tulajdonít.”⁴⁸

Johnson az első hallásra nem fogta fel teljesen a nagykövet közlésének súlyát. Ugyanis szinte rögeszméjévé vált a csúcstalálkozó, és azt hitte, hogy a diplomata erről kívánt tárgyalni vele. Hiszen, ahogyan erre utaltunk, az amerikaiak augusztus 21-én kívánták volna bejelenteni a legmagasabb szintű összejevetelt. Az elnök huszadikán este ismételten szóba hozta a csúcstalálkozót, míg végül azal az ígérettel búcsúzott a nagykövettől, hogy Csehszlovákia ügyében később ad választ. A diplomata megrökönyödve hallgatta az elnököt, aki a történetek ellenére, úgy tűnt, váltig bizakodott a csúcstalálkozóban. „Ez nem volt a legragyogóbb órája” – ítélte meg az elnök első reagálását a szovjet intervencióra Mastny amerikai történész.⁴⁹

A *Nemzetbiztonsági Tanács* augusztus 20-ai esti rendkívüli ülésén az elnök utasította külügyminiszterét, hogy közölje Dobrinyinnel megdöbbenését, s azt, hogy a következő nap nem alkalmas a csúcstalálkozó bejelentésére. Az egyéb teendők tekintetében a testületet a tanácsstalanság jellemezte. G. Ball nagykövet az ENSZ bevonását említette. E. G. Wheeler tábornok, a vezérkari főnökök egyesített tanácsának elnöke sietett leszögezni, hogy „semmilyen katonai akcióra nem vagyunk képesek, nincs hozzá erőnk”. H. H. Humprey alelnök pedig óvatosságot ajánlott, mondván, hogy „semmi egyebet nem tehetünk mint prűszkölünk és fecsegünk” (*snort and talk*).⁵⁰

48 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_XVII/j.html (80.)

49 V. Mastny: i. m. 166.

50 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_XVII/j.html (81.)

A *Nemzetbiztonsági Tanács* ülése után, még 20-án éjjel Rusk közölte Dobrinyinnel a következőket: „a szovjet kormány közlése az amerikai kormánynak súlyos aggodalmat okozott, bizonyos pontok nyugtalanítóak és ezekről nem rendelkeznek megfelelő információval; az Egyesült Államok nem érti sem az utalást a csehszlovák kormány fegyveres segítségre vonatkozó kérésére, sem a fenyegető külső veszélyre”. Rusk hangsúlyozta, hogy „az Egyesült Államoknak semmiféle tudomása nincsen arról, hogy bármelyik nem szocialista ország agressziót tervezett volna Csehszlovákia ellen”.⁵¹

Az amerikai kormány augusztus 21-én nyilatkozatban ítélte el a szovjet agressziót.⁵² A továbbiakban pedig a *State Department*-ben azon álláspont kristályosodott ki, hogy az elsődleges színhely, ahol mozgósítani lehet a világgözeleményt, az *Egyesült Nemzetek Szervezete*. A külügyminisztérium elutasította a NATO szerepvállalását.

Egy augusztus 23-án kelt memorandum szerint „a NATO-kormányfők értekezletére vonatkozó kezdeményezés vagy bármilyen drámai akció a NATO részéről jelenleg nem tanácsos a következő okokból: 1. Elterelné a világ figyelmét az ENSZ erőfeszítéseiről anélkül, hogy bármilyen konkrét akciót eredményezne, ami a szovjeteket jelenlegi vonalvezetésük módosítására készíthetné. 2. A szovjet inváziót hidegháborús környezetbe helyezné, gyengítve az erkölcsi hatást az el nem kötelezett és a disszidens kommunista nemzetekre. 3. A szovjetek propagandanyereségre tehetnének szert, mert arra törekednek, hogy egy NATO és német összeesküvésre hivatkozassanak Csehszlovákia ellen. 4. Legfőbb szövetségeseink az Egyesült Nemzetek útját részesíti előnyben, és többen a leghatározottabban vonakodnának attól, hogy részt vegyenek egy NATO kormányfői találkozón.”

Hasonlóan többen elleneztek egy háromoldalú (Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország) vagy egy négyoldalú (előbbieket és az NSZK) miniszterelnöki megbeszélést. Különösen káros lenne egy értekezlet az NSZK bevonásával, mert „történelmi okokból a németeket sok kelet-európai, beleértve a csehek, gyanakvással nézi”.⁵³

Az amerikai–szovjet párbeszéd titokban tovább folyt. Augusztus 23-án Rusk és Dobrinyin hosszabb beszélgetéséről a külügyminiszter nem tájékoztatta a sajtót. A nagykövet kifejtette, hogy a Szovjetunió nem akarja abbahagyni a kétoldalú kérdéseknek, így az atomenergia békés felhasználásának és a stratégiai rakétáknak a megvitatását. Közölte, hogy megérti, miszerint a jelenlegi bizonytalan nemzetközi helyzetben az Egyesült Államok ezt nem teheti meg, de kifejezte reményét, hogy előbb-utóbb a tárgyalások folytatódnak. Rusk utalt arra, hogy a szovjet üzenet, amely tájékoztatta Johnsont a csehszlovákiai akcióról, tartalmazott egy olyan kitétel, hogy ez nem érinti az Egyesült Államok létfontosságú érdekeit. A külügyminiszter hangsúlyozta, hogy ezen állítást megjegyezte, és feltételezi, hogy Moszkva nagyon komolyan veszi. Dobrinyin persze lelkesen helyeselt.⁵⁴

51 Uo.

52 Uo.

53 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_XVII/k.html (86.)

54 Uo.

A NATO-országok 1968 őszén minden nemzetközi fórumon élesen bírálták a Szovjetuniót. A Biztonsági Tanácsban az Egyesült Államok az intervenciót elítélő határozati javaslatot terjesztett be, amelyet a szovjet és a magyar küldött ellenszavazatával fogadtak el. A vétő ugyan megakadályozta, hogy a megbélyegző nyilatkozat hivatalos okmány rangjára emelkedjék, de erkölcsi hatása világgraszólóan érvényesült.

A NATO-országok 1968 augusztusa után korlátozták a Szovjetunióval és a többi megszálló állammal való kapcsolataikat. Sorra lemondták a már rögzített politikai és kulturális látogatásokat, rendezvényeket. A korlátozások azonban szelektív módon érvényesültek, és elsősorban a látványos, nagy médianyilvános-ságot vonzó tevékenységet fogták vissza.

A *Nemzetbiztonsági Tanács* számára szeptember 4-én a külügyminisztériumban készült feljegyzés szerint kerülni kell az általános, mindenre és mindenkire kiterjedő restriktiókat, amelyek a hidegháborúhoz való visszatérés gyanánt értelmezhetők. A memorandum azt is hangsúlyozta, hogy „a viszonylag mérsékelt akciók nem zárják ki eleve megfelelő időben a detente folytatásához való visszatérést. Sok európai nemzet álláspontja szerint kerülni kell azokat az akciókat, amelyek veszélyeztethetik a Szovjetunióval és a kelet-európai országokkal való szorosabb kapcsolatok esetleges megújítását.” Különösen fontos, hogy korai időpontban folytatódjanak a rakétákról és az atomenergia békés felhasználásáról az amerikai–szovjet tárgyalások.⁵⁵ Ahogyan Wiggins nagykövet a *Nemzetbiztonsági Tanács* egyik ülésén egy vérbeli diplomata cinizmusával kijelentette: „Folytatnunk kell a tárgyalásokat. Semmi problémát nem okoz a párhuzamos politika – minden délelőtt támadjuk az oroszokat a csehszlovákiai invázió miatt és minden délután tárgyalunk velük a stratégiai fegyverkorlátozásról.”⁵⁶

Az amerikai politikai vezetést 1968 őszén nyugtalanította egy esetleges szovjet katonai intervenció Románia és Jugoszlávia ellen. A pánikhangulatra jellemző, hogy amikor augusztus 30-án este Dobrinyin másnap reggelre bejelentette látogatási szándékát a külügyminiszternél, Rusk feltételezte, hogy a diplomata tájékoztatni kívánja majd arról, hogy a szovjet csapatok bevonulnak Romániába. Az elnök 30-án este a Texas állambeli San Antonióban a helyi tejtermelő egyesület évi közgyűlésén (!) beszédet mondott, amelyben óva intette a Szovjetuniót Románia megtámadásától. Moszkva határozottan cáfolta a híreszteléseket, amelyekről végül az amerikaiak is megállapították, hogy megalapozatlanok, hiszen a hiób-híreket semmiféle hiteles hírszerző forrás nem támasztotta alá.⁵⁷

A CIA beszámolója 1968. november 7-én megállapította, hogy a csehszlovákiai intervenció nem jelenti azt, hogy Moszkva politikája általában keményedett volna a Nyugattal szemben. A Kreml a csehszlovák problémát „saját szférája” ügyének tekintette. A katonai akció Románia ellen valószínűtlen, részben e lépés politikai ára miatt, részben pedig azért, mert Románia korántsem bír olyan

55 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_XVII/k.html (92.)

56 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_XI/zd.html (293.)

57 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_XVII/l.html (93.)

stratégiai fontossággal, mint Csehszlovákia, nem szólva arról, hogy a balkáni országban nincs veszélyben a kommunista diktatúra. Még kevésbé feltehető egy agresszív lépés Jugoszlávia ellen.⁵⁸

Miután egy újabb szovjet katonai intervenció veszélye elhárult, a Johnson-adminisztráció utolsó hónapjaiban folytatódott az augusztus vége felé megszakadt tárgyalások a csúcstalálkozóról és a stratégiai fegyverzetkorlátozásról. Az elnök utasítására W. Rostow nemzetbiztonsági tanácsadó szeptember 9-én – nyilván a feltűnés kerülése érdekében – a saját otthonában nyújtotta át az elnök feltételeit Dobrinyinnek a csúcstalálkozóra. Szeptember 13-án pedig a nagykövet szóbeli jegyzéket adott át Rostownak saját kezűleg írott fordítása kíséretében. Eszerint Moszkva pozitíven fogadja az elnök javaslatait a véleménycserére, és szívesen látja őt a Szovjetunióban. A szovjet fél kész arra, hogy megtárgyalja az amerikai fél által felvetett kérdéseket, így a fegyverkezési verseny korlátozását, Vietnam és a Közel-Kelet problémáit, vagy bármely egyéb közös érdekű kérdést. Az amerikai kormány szeptember 16-i válaszjegyzékében a következő témákat ajánlotta: el kell érni és fenn kell tartani a tartós amerikai–szovjet elretentő kapacitást a támadó és védekező stratégiai rakéták telepítésének egyeztetett korlátozása révén; demonstrálni kell a többi nemzet számára az amerikai és szovjet készséget stratégiai rakéták korlátozására; el kell kerülni a korlátlan stratégiai fegyverkezési versenyből következő feszültségeket, bizonytalanságokat és költségeket; biztosítani kell az amerikai–szovjet kölcsönös megértést a stratégiai helyzetből adódó ügyek folyamatos megtárgyalásával.⁵⁹

A kölcsönös puhatolozások ellenére Washingtonban kétségek merültek fel a csúcstalálkozó időszerűségét illetően. Ch. E. Bohlen külügyminiszter-helyettes, szovjetológus közölte Ruskkal, hogy a csúcstalálkozót széles körben úgy tekintnék, mint a csehszlovákiai szovjet akció „megbocsátását”, és aláásná az amerikai törekvéseket a NATO megerősítésére.

Az 1968. novemberi elnökválasztást a republikánus jelölt, Richard Nixon nyerte meg. A hátralévő rövid hónapokban, a következő év január 20-ig, az új elnök hivatalba lépéséig a hivatalban lévő elnök „béna kacsává” változott, s a johnsoni csúcstalálkozó gondolata fokozatosan elenyészett. Nixon ingerülten tiltakozott ellene, és Moszkva számára is értelmetlenné vált. Annál is inkább, mert Nixon a szovjet vezetés tudomására hozta, hogy ő maga is nagyon komolyan érdekelt a tárgyalásokban és a tartós megegyezésben. Beiktatási beszédében kijelentette: „A konfrontáció időszaka után a tárgyalások korába érkeztünk. Tudja meg minden nemzet, hogy ez a kormányzat nyitott a kommunikációra.”⁶⁰ Nixon valóban állta a szavát. Erre vall többek között az 1972-es moszkvai csúcstalálkozó és a SALT-I. megállapodás, de ez már egy másik történet...

Az 1968. augusztus után tanúsított amerikai magatartás végső mérlegét így vonta meg M. Stewart brit külügyminiszter 1969 márciusában: „Az Egyesült Ál-

58 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_XVII/c.html (26.)

59 URL: http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_XI/zc.html (282.)

60 The Memoirs of Richard Nixon. 1. New York, 1978. 429.

lamok megfontolt mérséklete a csehszlovák válság idején részben azon kívánságból eredt, hogy ne tegyék nehezebbé Csehszlovákia feladatát, részben pedig abból a tényből, hogy a Nyugat vagy az Egyesült Államok semmit nem tehetett. A mérséklet továbbá jelzése volt annak, hogy az Egyesült Államok mindenekfelett álló jelentőséget tulajdonít a világbéke megőrzésének a nukleáris korban.”⁶¹ Az egész történetből az a máig érvényes tanulság szűrhető le, hogy a nagyhatalmak sem rendelkeznek korlátlan cselekvési szabadsággal, hanem alkalmazkodniuk kell a nemzetközi erőter exigenciáihoz.

PÉTER SIPOS

THE UNITED STATES, THE NATO AND THE SOVIET INTERVENTION IN CZECHOSLOVAKIA IN 1968

During the Soviet intervention in Czechoslovakia in 1968, the attitude of the United States and the NATO was determined particularly by the fact that the détente was beginning to take shape on the basis of the strategic balance between the USA and the Soviet Union. The phenomenon of “Mutual Assured Destruction” appeared. In that case, both Washington and Moscow made efforts via agreements to slow down the rate of arms race and to limit the improvement of strategic defensive and offensive armaments. In 1968 the outcomes of the events occurring in Czechoslovakia and the Soviet attitude put the United States and the NATO on guard to treat the situation with the greatest possible care, in order to avoid the return of the cold war tension of the 1950’s. Although, they disapproved of the Soviet intervention, they acted in a restrained way with the purpose of carrying on negotiations about arms restrictions in a relatively short period, and of ensuring the return of the détente after a certain detour. Therefore the intervention upset international stability with slighter intensity and for a shorter period than in the case of the Hungarian crisis in 1956, or the crisis of building the Berlin Wall in 1961, or the Cuban Missile Crisis in 1962.

61 DBPO III. 1. 144.